

Tuorein äännehistoriamme

AIMO TURUNEN *Itäisten savolaismurteiden äännehistoria*. SKS, Helsinki 1959. 320 s.

1.

Suomen kielen äännehistorian tutkimus on 1950-luvulle saakka kohdistunut miltei yksinomaisesti länsimurteisiimme. Väliin näytti jo siltä, että kaakkois- ja savolaismurteet tulisivat lopullisesti jäämäänkin muokkaamattomaksi kesannoksi: »On syytä pelätä, että ns. itämurteiden suhteen saamme vastakin tyytyä niihin verraten ylimalkaisiin ja pääasiallisesti deskriptiivisiin esityksiin, joita on annettu laajempien yleiskatsausten ja muita kysymyksiä käsittelevien erikoistutkimusten yhteydessä» (prof. Martti Rapola *Virittäjä*sä 1942 s. 304). Nyt tutkimuksen painopiste on vihdoinkin siirtynyt lännestä itään: Veikko Ruoppilan *Äyrämöismurteiden äännehistoria*, ensimmäinen kaakkoismurteita käsittelevä monografia, ilmestyi v. 1955, ja sitä seurasi jo neljän vuoden kuluttua Aimo Turusen *Itäisten savolaismurteiden äännehistoria*. — Kun apulaisprofessori Turunen on siis uusimmassa tutkimuksessaan lähtenyt kartoittamaan ennestään heikosti tunnettuja Pohjois-Karjalan savolaismurteita, hän on epäilemättä tehnyt hyvän valinnan. Syntyperäisenä pohjoiskarjalaisena hänellä on ennakolta arvioiden ollutkin mitä parhaimmat edellytykset suoriutua tehtävästään.

Turunen lukee itäisten savolaismurteiden alueeseen jokseenkin tarkalleen nykyisen Pohjois-Karjalan läänin. Hänen mukaansa se jakaantuu kolmeen alaryhmään. Näistä pohjoisimman muodostaa vanha Pielisjärven suurpitäjä, josta ovat eronneet Pielisjärven, Juuan, Valtimon ja Rautavaaran kunnat sekä Lieksan ja

Nurmeksien kauppalat. Keskiryhmään kuuluvat taas Ilomantsin (lukuun ottamatta sen karjalaiskyliä), Enon, Tuupovaaran, Kontiolahden, Kiihtelysvaaran, Pyhäselän, Kuusjärven, Polvijärven, Liperin, Pielisensuun ja Rääkkylän pitäjät sekä Joensuun kaupunki. Eteläisen ryhmän pitäjiä tekijä ei — kumma kyllä — täysin selvästi ilmaise. Näyttää kuitenkin siltä, että itäisten savolaismurteiden eteläraja on Turusen äännehistoriassa pantu noudattelemaan vanhaa Viipurin ja Kuopion läänin rajaa. Näin ollen eteläisen ryhmän pitäjiksi jäävät vain Kesälahti, Kitee, Tohmajärvi, Värtsilä ja Pälkjärvi. Huomattava on, että Turusen alue ei ole suinkaan sama kuin Kettusen »savon itäisen ulkoryhmän» (n:ot IX: 3 ja IX: 4). Pohjois- ja keskiryhmässä on tosin eroa vain parin pitäjän (Rautavaara, Rääkkylä) kohdalla, mutta Turusen eteläinen ryhmä käsittää tuskin puolta Kettusen alueesta IX: 4. Tekemäänsä ratkaisua, joka kyllä pääpiirteittäin tuntuu oikealta, Turunen ei perustele, vaan tyytyy seuraavaan toteamukseen (s. 5): »Lännessä, Karjalan ja Savon historiallisen maakuntarajan toisella puolen, puhutaan sydänsavolaisia murteita, ja etelässä, niinikään Savon puolella, on laaja Kerimäen-Säämingin alue, jonka murteen voisi monin perustein lukea Pohjois-Karjalan murrepiiriin. Kaakon ja etelän suunnalla on niinikään savolaisvärisiä murteita. Samaa itäistä ryhmää, mihin Pohjois-Karjala kuuluu, on kuitenkin vain Korpiselän ja Soanlahden luterilaisen väestön murre.» Aivan tarkoin viimeksi tehty huomautus ei pidä

paikkaansa: myös Ruskealan murre on lähempänä pohjoisia kuin eteläisiä naapureitaan. — On muuten vaikea ymmärtää, miksi edellä mainittu Korpiselän ja Soanlahden luterilaisen väestön murre on jätetty teoksessa kokonaan vaille huomiota. Käsittäkseni se voitaisiin luontevoimmin käsitellä emämurteensa yhteydessä. Se olisi sitä paitsi tarjonnut tilaisuuden tehdä mielenkiintoisia ekskursseja karjala-aunuksen taholle, mikä ei ehkä ole aivan väheksyttävä seikka, kun kerran tutkitaan alkuaan karjalaista murrealuetta. Sen sijaan siinä, ettei Sortavalan ja Uukuniemen murteita ole aihetta lukea itäisiin savolaismurteisiin, olen Turusen kanssa yhtä mieltä. Varsin monet tärkeät ominaisuudet (esim. *kallō*, *leipē*-tyypin vähyys, diftonginreduktion puuttuminen, švaattomuus, *ηk*-yhtymän vaihtelemattomuus, *st* : *ss* -vaihtelu tietyissä muotoryhmissä, geminaatta-*t*:llinen abessiivi, loppu-*k*:n osittainen t. täydellinen kato jne.) liittävät Sortavalan tienoot pikemmin kaakois- kuin savolaismurteisiin.

Turusen noudattama jäsentely ei ole aivan tavanomainen. Tutustuminen siihen tosin osoittaa, ettei kysymys ole itenäisesti tehdystä uudennuksesta, vaan dispositio on sellaisenaan lainattu Veikko Ruoppilan Äyrämöismurteiden äännehistoriasta. Siinä on kuitenkin muutamia heikkouksia, jotka Turunen on jättänyt karsimatta. Niinpä sananalkuisten klusiilien yhteydessä käsitellään myös sananalkuista *t*'-affrikaattaa. Kun sitä itäisissä savolaismurteissa tavataan vain koiran houkuttelusanassa *tšö*, se olisi voitu murteen fonologiaan kuulumatomana jättää kokonaan pois. Sanansisäisten klusiilien radikaalisen astevaihtelun esityksessä (s. 12—) tarkastellaan pääasiallisesti vain klusiilien heikkoasteisia vastineita, ts. oletettuja spirantteja, mutta varsinaiseen spirantteja esittelevään lukuun (s. 132—152) sisältyvät pelkästään äänneet *s* ja *h*. Tässä olisi jo toisenlaisten nimitysten käyttö riittänyt korjaukseksi. Turusenkaan käyttämällä

jaottelulla ei näköjään voida välttää yhteen kuuluvien äänneilmioiden pirstomista: s. 162—165 käsitellään geminaatta-*m*:n ja -*n*:n, s. 179—180 taas sille aivan rinnakkaista geminaatta-*l*:n ja *r*:n lyhentymistä. Ilmeisesti esitys olisi voittonut koko ilmiön sijoittamisesta erityiseen nasaalien ja likvidain kvantiteettisuhteita kokoavasti käsittelevään lukuun. Sama ratkaisu olisi ollut paras itäisille savolaismurteille ominaisen diftonginreduktion tarkastelussa; nyt sama asia on jouduttu ottamaan erikseen puheeksi sekä pääpainollisen tavun diftongien ja supistumadiftongien että jälkitaavujen supistumadiftongien ja sivupainollisen tavun diftongien yhteydessä. Tarpeetonta on myös esitellä laveasti dentaalispirantin yleisedustusta (s. 37—39), kun se olennaisilta kohdin on sama kuin palataalispirantin. Jo pelkästään toiston välttämiseksi olisi molemmat tapausryhmät käsiteltävä yhdessä. Puutteena pitäisin sitäkin, ettei teoksessa ole lukua astevaihtelun yleisistä edellytyksistä. Siihen olisi kätevästi voitu koota sellaiset hajalle joutuneet tapaukset kuin *halašta*^k (nyt *lk*:n yhteydessä s. 29), *karašta*^k (*rk*:n yhteydessä s. 29), *kasvannainen* (po. *kasvan*/*näinen* ~ *-näenen*; *nt*:n yhteydessä s. 45), *revästä*^k (Turusen jaottelussa tämä tyyppi kuuluisi *p*:n radikaalisen astevaihtelun esitykseen s. 49—50, mistä se kuitenkin on unohtunut), *rukaśnahkat*, *pakašta* ja *kastik/äenen* ~ *-äinen* (geminaattaklusiilien astevaihtelun esityksessä s. 51).

2.

Äännehistoriallista teosta arvioitaessa on tapana kiinnittää erityistä huomiota kieliainekseen ja varsinkin sen luotettavuuteen, riittävyteen ja edustavuuteen. Vaikka Turusen tutkimuksesta ei käy ilmi, miten ja milloin siinä esitelty materiaali on kerätty, ei sen luotettavuutta tietenkään sovi epäillä. Eräs seikka herättää kuitenkin murteita tallentaneessa lukijassa kummastusta: Turusen kielenoppaat puhuvat hämmästyttävän mehu-

tonta standardikieltä ja käyttävät repliikkeissään niin väljän yleissisältöisiä ilmauksia, että ne kieliasultaan muutetuina sopisivat missä tahansa kulttuuri-piirissä eläjän suuhun. Valaisevia esimerkkejä voisi mainita vaikkapa sivulta 73, jossa esitetty vakioproosa on tämännäköistä: *se un nihen* (po. *nihem*) *mittuiher kansas sinä talossa nij ja näin, sitä miehellen kunteillä paljo nähheihen* (po. *nähheihen*) *immeissim puhheita* (po. *-mèi-, -hèi-*), *kukkasa aukassäihen* (po. *aukassäiher*) *rūsuiñ* (po. *rūsuiñ*) *kahtelemine on hupašsō, sipesam mänettänehien* (po. *mänettänehel*) *lintuil Jennosta ei tulem miltäk*. Savon murteen ilmeikkyyteen enempiä kuin savolaisen perinteen rikkauteen ei tee mieli tämän teoksen perusteella uskoa. Voidaan tietysti sanoa, ettei äännehistoria ole oikea paikka kaiken murremateriaalin esiin vyöryttämiselle. Aivan oikein: juuri sen vuoksi on äännehistoriaan kelpaava aines huolellisesti valikoitava kyllin runsaaksi paisuneesta varastosta. Jos näin menetellään, murremonografia sisältää pakostakin paitsi äänne- myös muoto- ja lauseopin kannalta arvokkaita tietoja sekä rikkaan, perusosaltaan vanhahtavan sanaston, joka ei ole vailla kansatieteellistäkiintoisuutta.

Turunen ilmoittaa kirjansa alkusanoissa rajoittaneensa esimerkitön julkaisemista murrealueen laajuuden vuoksi. Menettely vaikuttaa jo etukäteen arveluttavalta. Lukija huomaakin pian, että aineksen valtaosa on peräisin parista kolmesta pitäjistä, jotka eivät edusta

edes murteen kaikkia pääryhmiä; sen sijaan alueen länsilaita Rautavaaralta Kesälahdelle saakka ja koko eteläinen ryhmä jäävät jokseenkin näkymättömiin.¹ Esimerkistön vähyyden vuoksi teoksen levinneisyystiedot ovat usein epätasällisia, jopa puutteellisiakin. Kun eräiden varsin tärkeiden ilmiöiden kohdalla turvaudutaan yksinomaan toisten tutkijain tietoihin (tavallisesti Nirvin ja Kettusen), on vaikea vakuuttua siitä, että aineksen niukkuus johtuu pelkästään periaatteellisista syistä. Omakohmainen tutustuminen naapurimurteisiin samoin kuin tutkimusalueen rajankäynti itse paikalla näyttävät jääneen miltei suorittamatta. — Näiden yleisten huomautusten lisäksi tarkasteltakoon vielä esitetyn aineksen laatua ja riittävyttä muutamiin yksityiskohtien valossa.

S. 10 edustavat sananalkuista kaksikonsonanttisuutta murteen sanat *pro-hves-siöör* ja *pro-vvissor* (po. *vv-*).

S. 12: *-iye*-yhtymän esimerkkinä mainitaan muoto *rientek* (po. *rientek*). Myöhemmin (s. 206) se kuitenkin todetaan epäkansanomaiseksi. — *-iyä*-yhtymän esimerkeistä puuttuu poikkeus *siellä*. Vertauskohtana se otetaan kyllä esiin s. 34.

S. 13: *-aya*-yhtymän esimerkeistä puuttuu tärkeä sana *tuas*. Se esiintyy tosin s. 208.

S. 25 käsitellään *-üya*-yhtymää kahdesti. *-öyü*-yhtymän (ei *-öyü-*!) ainoana esimerkkinä on Pielisjärven *hüövün* 'hyödyn'.

¹ Saadakseni oikean käsityksen tekijän oman aineiston jakaantumisesta alamurteittain olen laskenut 30 sivulta (25—34, 100—109, 275—284) hänen tiedonantajensa lukumäärän (pitäjännimellä varustettu esimerkki, joskus myös esimerkkipari t. -kolmikko = yksi tieto). Näytteet olen pyrkinyt valitsemaan sellaisilta kohdilta, missä esimerkitöä on mahdollisimman runsaasti. Laskelmieni mukaan tietoja näillä 30 sivulla on kaikkiaan 263; niistä edustaa pohjoisryhmää 86, keskiryhmää 139, mutta eteläryhmää vain 38. Enemmän kuin puolet esimerkitöstä (139 tietoa) on Ilomantsista (58), Enosta (41) ja Pielisjärveltä (40) eli siis alueen kolmesta itäisimmästä pitäjistä; muiden 17 pitäjän osalle jää näin ollen ainoastaan 124 tiedonantoa. Ainesta on vähiten alueen länsireunalta: Rautavaaralta ja Kuusjärveltä ei ole yhtään tietoa, Polvijärveltä ja Rääkkylästä kaksi, Kesälahdelta neljä jne. — Tekijä katsoo voivansa (s. 5—6) tyytyä esittelemään kustakin pääryhmästä vain yhden tai kaksi pitäjää sillä perusteella, että Pohjois-Karjalan alamurteet ovat poikkeuksellisen homogeenisia. Tämä ennakkokäsitys ei ainakaan läntisimpiin pitäjiin nähden pitäne paikkaansa. Esim. Reijonen (Nurmeksen murteesta s. 3) huomauttaa nimenomaan, että »Rautavaaralla puhe on Nurmeksen ja Pohjois-Savon kielten sekoitusta». Kesälahden murteen tekijä itsekin toteaa (s. 6) sisältävän »eräitä Sortavalan murrepiirin ominaisuuksia».

S. 26 todetaan, että *γ*:tä vastaa *i*-loppuisen diftongin jäljessä *j*. Esimerkeissä on kuitenkin *jj* (*rèjjät*). — Samalla sivulla tekijä väittää, että *i*-loppuisen diftongin jälkikomponentti on *γ*:n kadottua »koko itäisen ryhmän alueella samoin kuin Pohjois-Savossakin yleisesti säilyttäneyt asemansa, esim. *pøejjan* ~ *pøijjan*, *æjjan* ~ *äjjan*». Kettusen murrekartan (n:o 50) mukaan *pojan*, *ajan*-tyyppi kuitenkin ulottuu pohjoisessa Rääkkylän — Tohmajärven — Korpiselän linjalle saakka.

S. 27 huomautetaan vaihtelematonta *ŋk*:ta tavatun Pohjois-Karjalan kreikkalaiskatolisten murteessa. Tästä arvokkaasta tiedosta puuttuu dokumentaatio. (S:lta 306 voi tosin päätellä, että tieto on peräisin Kettuselta; ks. SM II s. 138—139.)

S. 29 kirjoittaja toteaa *rk*-yhtymän edustuksen tarkalleen samaksi [!] kuin *lk*:n. Kun jälkimmäisestä on runsaasti esimerkkejä eri pitäjistä (s. 28), niitä tulisi johdonmukaisuuden vuoksi olla myös edellisestä.

S. 31 mainitaan esimerkkinä *hk* : *h*-vaihtelun vanhuudesta Ilomantsista v. 1845 merkitty säe Rahe (po. Rahe) rahkehen nenähän (SKVR VII₁ 198:6). Todiste on vain sadan vuoden takaa. Myös esimerkeiksi otetut aunukselaismurteiden *hk*:lliset muodot on poimittu SKVR:sta, vaikka esim. Karjalan kielien sanakirjan kokoelmat olisivat antaneet asiasta paljon luotettavamman ja täydellisemmän kuvan. — Impilahtelaiseksi nimetyin esimerkin saantipaikka ei sitä paitsi ole varma, koska pitäjännimen jäljessä on SKVR:ssa kysymysmerkki.

S. 35: *-edu*-yhtymästä on esimerkkinä yleiskielestä lainattu sana *evuskunta*. Eikö se esiinny yleisimmin asussa *etusunta*? — *-üde*-yhtymää ei käsitellä lainkaan (esim. *sydet*). — *-üda*-yhtymässä mainitaan rinnan asut *sivän* ja *süön*, mutta levinneisyystiedot puuttuvat. — *-ada*-yhtymän esimerkeissä ei ole sanaa *ruate*; vrt. Virtaranta, Dentaalispirantin edustus s. 34. — *-adi*-yhtymän edustukseen on puhaj-

tanut *lutikka!* — *-ede*-yhtymästä puuttuvat tärkeät sanat *edes* (*ies*) ja *heilimöidä*. — *-udu*-yhtymä on unohtunut kokonaan (esim. *kudun*).

S. 36: *-idi*-yhtymän esityksessä on *i*:llisestä tyyppistä (*pimmä*) yksi (ilomantsilainen) esimerkki, *ei*:llisestä ei yhtään. — *-ädu*-yhtymästä puuttuu murteelle luonteenomainen *mäystä*-pesye.

S. 46 *lt* ja *rt*-yhtymien esityksessä — enempää kuin muuallakaan teoksessa — ei käsitellä infinitiivityyppejä *kuolta*, *purta*, *nuolten* jne.; vrt. Kettunen, SM III A n:o 84. Siitä on kyllä hajaesimerkkejä siellä täällä (esim. s. 218).

S. 48 todetaan murteelle ominaiset rinnakkaistyyppit *säekähin* ~ *säekäen* (po. *säekähin* ~ *säekäen*) I. *säikähin* ~ *säikäin* (po. *säikähin*), mutta levinneisyystietoja ei anneta. Vrt. Kettunen, SM III A n:o 82.

S. 51 huomautetaan siitä, että itäisissä savolaismurteissa alkuperäiset geminaatat ovat »pitkän vokaaliaineksen tai täysipitkän diftongin edessä huomattavasti pidentyneet». Tätä tutkittavan murteen struktuurallisesti tärkeää erikoispiirrettä, jota Nirvi on tähdentänyt (Virittäjä 1950 s. 247), käsitellään vain ohimennen; omia esimerkkejä siitä ei ole lainkaan. — Ilmiö otetaan sitä paitsi puheeksi vain klusiilien yhteydessä, vaikka se koskenee myös muita geminaattoja, mihin Nirvinkin esittämä aineisto viittaa.

S. 58 on merkitty liudentuneiksi muodot *sittin*, *niittin*, *rinttin*. Palatalisaation yleisesityksestä (s. 192—) päätellen ne eivät ole murteen kannan mukaisia.

Samalla sivulla kirjoittaja toteaa *i*:llisiä *sattin*, *kuittiks*-muotoja esiintyvän osassa aluetta »varsin runsaasti». Käsitetyksen tukena on kaikkiaan neljä esimerkkisanaa: kolme Nirviltä ja yksi Kettuselta (Kerimäen murteesta, siis alueen ulkopuolelta!). Joitakin omia esimerkkejä on sentään s. 265.

S. 63 käsitellään mm. *tak*-loppuisia viikon- ja juhlapäivien nimiä, mutta kirjoittajalla ei ole niistä yhtään omaa tietoa.

S. 83: Murteelle erittäin karakteristisia *ue*-kollektiiveja ei tarkastella lainkaan koko suffiksaalisessa astevaihtelussa. Ne otetaan tosin ylimalkaisesti puheeksi *e*-loppuisten yhtymien esityksessä s. 280.

S. 95 on varsin puutteellisia levinneisyystietoja sanoista *sikla* ja *mükrä*. Sen sijaan *vikla*-sanaa väitetään yleiseksi »koko kielemme alueella».

S. 100 on seuraava huomautus: »Poikkeuksellisesti sana *seura* on kaikkialla *u*-allinen. Nykyisessä käytössään se on yleiskielen laina.» Väite ei pidä paikkaansa, sillä 'seuraa', erityisesti 'nuottakuntaa' merkitsevistä *sepra*-sanasta on Sanakirjasäätiön kokoelmissa neljästä Pohjois-Karjalan pitäjistä (Nurmes, Kuusjärvi, Rääkkylä, Kitee) yhteensä seitsemän tietoa.

S. 109 esitellään laveahkosti *paatsamas*-sanan vastineita savolaismurteissa. Tekijällä on omia esimerkkejä kolmesta pitäjistä (Ilomantsi, Juuka, Kesälahti).

S. 116 — tarkastellaan nykymurteen sanansisäistä *ts*:ää ja *tš*:ää. Esimerkistössä jälkimmäinen on kuitenkin — ilman kommentteja — merkitty milloin *tš*:llä, milloin *ts*:llä.

S. 120 mainitaan *k*-loppuista allatiivia tavattavan mm. Ilomantsissa, Enossa, Tuupovaarassa ja Liperissä. Varmaan näin onkin, mutta tieto on vailla dokumentaatiota.

S. 129: Kaikki esimerkit *t*-loppuisista sisäheitteisistä akt. 2. partisiipeista on poimittu Kettusen murrenäytteistä. Samoin s. 256. Eikö ole omia? — Loppu-*k*:n edustukseen mukautuneista akt. 2. partiisiin nominatiivimuodoista on kirjoittajalla näytteenä vain esimerkkejä, joissa partisiippi on attribuuttina (*kuolumies*, *katkennukäsi* yms.). Kettuselta otetut poiminnot kyllä osoittavat, että edustus on sama kaikissa asemissa.

S. 133 huomautetaan Erkki Reijosen havainneen Nurmeksen murteessa *s*:n liudentumista niissä tapauksissa, joissa *s* on loppuheiton vuoksi jäänyt sanan loppuäänneksi ja sitä seuraava sana alkaa *s(i)*:llä. Turunen ei ilmaise omia

havaintotuloksiaan, vaan tyytyy toteamaan, että tällaisissa tapauksissa »palaalustuneisuus voisi lähinnä tulla kysymykseen» (siis vastakohtana Nurmeksen murteen yleiselle liudentumattomuudelle). Onko *s* liudentunut vai ei?

S. 138 käsitellään geminaatta-*s*:n esityksessä konsonanttivartaloisia essiivejä. Kun ne — niin kuin kirjoittaja itse sanoo — ovat savolaismurteille tyyppisiä, niistä odottaisi myös runsasta ja edustavaa materiaalia.

S. 149 todetaan ilman minkäänlaista dokumentaatiota, että pääpainottoman tavun vokaalienvälisen *h*:n merkitsemistapa on jokseenkin sama Pohjois-Savon kuin Pohjois-Karjalankin vanhoissa asiakirjoissa.

S. 151 olisi loppu-*h*:n yhteydessä voitu mainita mm. vanhat Kesälahden murteen säilymämuodot *matkuuh*, *puoluuh*, *aluuh*. Ks. Lönnbohm, Muistoonpanoja Kesälahden kielimurteesta s. 13; Rapola, Virittäjä 1918 s. 114 ja 1954 s. 128. Niitä ei oteta puheeksi myöskään *ue*-kollektiivien esityksessä s. 280.

S. 156 todetaan pelkästään Kettusen tukeutuen, että Liperistä, Tuupovaarasta ja Kesälahdelta »on merkitty» *is*-loppuisia ordinaalilukusanoja *kolomais*, *neljäis* jne. Kesälahden murteessa tämä tyyppi on tietäakseni edelleen yleinen, mutta kuinka lienee Liperin ja Tuupovaaran laita? Turusen omat havainnot puuttuvat jälleen.

S. 161 huomautetaan savolaismurteissa vielä tavattavan »varsin yleisesti» vanhoja *ma* ~ *mä*-tunnuksisia superlatiiveja. Väistyvä piirre olisi kai syytä esitellä mahdollisimman laajasti; nyt siitä on kolme esimerkkiä.

S. 162—165 geminaatta-*n*:n ja -*m*:n samoin kuin s. 165—176 loppu-*n*:n esitys nojautuu miltei täydellisesti Kettusen murrenäytteistä poimittuun ainekseen.

S. 179 sanotaan geminaattalikvidan säilyttäneitä muotoja esiintyvän »runsaasti myös keski- ja etelämurteissa». Runsaudesta on kaksi esimerkkiä: *enkielläk* (Ilo), *en iimmärräk* (Eno).

S. 184 on merkitty liudentuneiksi muodot *helisõõ* : *helis*, *ünisõõ* : *ünis*, jotka eivät liene faktisia.

S. 234—238 on redusoituneista diftongeista esimerkistöä, jonka valtaosa on peräisin Kettusen murrenäytteistä. Näiden perin karkeasti transkriboitujen merkintöjen siteeraaminen tuntuu ainakin tässä tapauksessa aiheettomalta. Tekijän omasta kannasta ei nyt voi saada selvää kuvaa.

S. 248 mainitaan labiaalistuneet partiisiippimuodot *lukova*, *olova*, *mänövä*, *pätövä*. Kirjoittajan ilmoituksen mukaan niitä tavataan vain vanhimman polven puheessa. Mistä ja milloin ne siis on noteerattu?

S. 254—255 todetaan etuvokaalista *sisär* ~ *sisär* -asua tavattavan Pohjois-Karjalan kreikkalaiskatolisissa asutus- saarekkeissa ja »vanhemman polven puheessa muuallakin, mm. Kiteellä ja Ilomantsissa». Lukija odottaisi murteen specialistilta tarkempia tietoja.

S. 279—280: *e*-loppuisten yhtymien esityksestä ovat jääneet pois ainakin Kesälahden murteelle ominaiset tyypit *ellëissä* 'eläessä', *hättëillä* 'hätäillä', *kevëillä* ~ *kevëällä* 'keväällä' jne.

S. 287 on *aise*, *äise* -loppuisten verbien esimerkistö eteläryhmän osalta poimittu Rapolalta (*i*-loppuiset diftongit s. 320). Miksi kirjoittaja ei kysymyksessä, jossa hänen havaintonsa ovat osittain toisia kuin esimerkeistä ilmenee, käytä omaa ainestaa? — Painottoman tavun *i*-loppuisten diftongien esimerkit ovat muutenkin puutteellisia, ja koko luvun dispositio vaikuttaa pirstovalta.

Kun Turusen omat kokoelmat eivät ilmeisestikään ole olleet riittävän monipuoliset, on suorastaan odotuksen mukaista, että hän on tämän tästä turvautunut Kettusen (SM I, Savolaismurteet) ja Nirvin (Murrehavaintoja ja kielennäytteitä Joensuun Karjalasta, Virittäjä 1950 s. 242—262) julkaisuihin. Tulee kuitenkin kysyneeksi, minkä vuoksi muut saatavissa olevat lähteet on jätetty käyttämättä. Uskoisin, että Sanakirjasäätiön

sana- ja sananparsikokoelmien hyödyntäminen olisi ollut hyvinkin antoisaa. Tutustumisen arvoisia olisivat olleet myös Pohjois-Karjalan alueelta aikaisemmin tehdyt äänneopilliset tutkielmat (Brander, Kiteen murteen äänneoppia; Lönnbohm, Muistoonpanoja Kesälahden kielimurteesta; Könönen, Äänne- ja muoto-opillisia tutkimuksia Pälkjärven kielimurteesta; viimeksi mainitusta otetuksi on tosin s. 290 merkitty yksi esimerkki, joka näkyy olevan jo Rapolalla, *i*-loppuiset diftongit s. 329). Positiivisena seikkana on mainittava se, että silloin tällöin on käytetty Pohjois-Karjalan kansanrunoista saatua esimerkistöä ja että myös julkaistuista vanhoista asiakirjoista on ammennettu ainesta, joskin enimmäkseen varsinaisen tutkimusalueen ulkopuolelta.

3.

On ymmärrettävää, että laajaan tutkimukseen jää usein häiritseviä puutteita, jopa suoranaisia virheitäkin, jotka paljastuvat vasta teoksen yksityiskohtaisessa tarkastelussa. Murreainesta koskevien huomautusten jälkeen kannattanee ottaa erikseen puheeksi esim. seuraavanlaisia seikkoja.

S. 11: »Möyhäiskantasuomessa ei oletettavasti ole esiintynyt sananalkuista affrikaattaa.» Lähteenä mainitaan mm. Posti, SUST LXXXV s. 139. Tässä Posti kuitenkin päinvastoin pitää affrikaattaa murteittain mahdollisena. — Samalla sivulla on myös viite Posti, FUF XXX s. 20 pro XXXI.

S. 16 on seuraava referaatti Ruoppilan Äyrämöismurteiden äännehistoriasista: »Niissä tapauksissa, joissa palataalispirantti on jäljettämiin kadonnut, on sitä edeltävä vokaali juuri kadon vuoksi pidentynyt.» Turunen on unohtanut tärkeän sanan *m a h d o l l i s e s t i* (juuri kadon vuoksi). — Tarkkaavainen lukija havaitsee lisäksi, että Ruoppilan referointi on tällä kohdin osaksi sitaattia; lainausmerkit vain puuttuvat.

S. 17 on Rapolan referaatissa (Virittäjä

täjä 1955 s. 338) seuraava virke: »Aikaisemmin näissä muodoissa on ollut myöhäsyntyinen *ae, äe, oe* ja *ao*-diftongi, jonka jälkimmäinen komponentti on *m ä ä r ä e h d o i n* assimiloitunut edellisen kaltaiseksi.» Rapola on käyttänyt sanaa *ehdöllisesti*, ja hänen esityksensä selviää riidattomasti, että se tarkoittaa muuta kuin »määräehdoin».

S. 19 väitetään Ojansuun (Äännehistoriallisia lisiä s. 5) pitäneen eräiden paikannimien kirjoitusasuja 1500-luvun loppupuolen tai 1600-luvun alun koptoisijan kirjoittamina. Ojansuu ei kuitenkaan puhu mitään 1600-luvun alusta, vaan ainoastaan 1500-luvun jälkipuoliskosta.

S. 27: Tekijä näkyy edellyttävän, että murteen *kajahtök* (po. *kajahtök*) 'kajahtaa' ja *räjähtök* 'räjähtää' palautuisivat spirantillisiin asuihin **kaiyahta-* (vrt. *kaiku*) ja **räiyähtä-* (vrt. *räiky-*). Ajatus ei ole suinkaan varma. Käsittämättömäksi jää, miten sitä tukisi sellainenkin sana kuin *räeküttä* (< **räikküttä!*). — Tekijä arvelee edelleen, että nämä tapaukset ja murteen *ojentök* (po. *ojentök*) olisivat lainaa muulta kielialueelta (pro murrealueelta), mutta päätyy sitten sovittelemaan huomautukseen: »Savolaismurteiden äännteellisen kehityksen kannalta niillä helposti siirtyvinä kulttuuri-ilmauksina [!] ei liene sanottavaa merkitystä.» Eikö edes niiden savolaismurteiden kannalta, joissa sanotaan *ajan, pojan*?

Alkuaan *u*-loppuisen diftongin jälki-komponentin kirjoittaja väittää paikoin kehittyneen *ö*:ksi (esim. *leövät*). Tällainen kvantiteetin jakautuminen ei liene kuvattavissa murteessa mahdollista; ainakaan siitä ei puhuta mitään pääpainollisen tavun alkuperäisten diftongien esityksessä (s. 232—).

S. 30—31 kirjoittaja katsoo vaihtelemattoman *hk*:n laaja-alaisuuden viittaavan »vanhoihin suhteisiin». Tietysti vaihtelemattomuus on vanhaa laaja-alaisuudesta riippumattakin.

S. 31 esitellään *sk*:n astevaihtelun kannalla olevat murteet seuraavasti: » — —

vaihtelua *sk* : *s* esiintyy vain Kannaksen suunnalla äyrämöis- ja inkeroisismurteissa sekä Kaakkois-Hämeessä, ja lisäksi tulevat karjala-aunuksen karjalaismurteet.» Laatokan länsirannikon murteiden ulkoaminen tästä luettelosta lienee pelkkää huomaamattomuutta; ks. Ketunen, SM III A n:o 63.

S. 32: Ruoppilaan vedoten (ÄMÄ s. 35—36) tekijä väittää *tk*:n astevaihtelun olevan ominaista mm. äyrämöismurteille. Ruoppila ei suinkaan ole sanonut tällaista. Hän toteaa päinvastoin (ÄMÄ s. 35), ettei nykyedustuksen nojalla voida ratkaista edes sitä, onko äyrämöismurteissa milloinkaan ollut *tk* : *t* -vaihtelua.

tk:n radikaalisen astevaihtelun esityksessä mainitaan tarpeettomasti *kin*-liitteisiä muotoja *niittä^k*, *otatt^k* jne. Eihän *sk*:n kohdallakaan käsitellä *miessik* 'mieskin' -tyyppiä eikä *lk*:n kohdalla *kannellik* 'kannelkin' -tyyppiä jne. — Samassa yhteydessä on myös pari esimerkkiä aktiivin 2. partisiipin muodoista (*eikö vain tulluk^k*, *ei männikkä^k*). Niistä viitataan kyllä loppu-*t*:hen, mutta vain sen esityksenhän ne kuuluvat.

Pitkä-adjektiivin johdoksista *pitempi*, *pitin*, *pitunen*, *pitäs*, *pitent^k*, *piteññö* (po. *piteññö*) selitetään *k*:n kadonneen. Se mitä tekijä itse sanoo näiden muotojen historiasta seuraavalla sivulla, kumoaa tämän väitteen.

S. 33 väitetään, että Ojansuun mukaan (KAÄ s. 29) karjalassa esiintyisi muoto *pidempi*. Tekijä on tutustunut lähteeseensä huolimattomasti: Ojansuu vain toteaa, että *suomessa* on (hänen arvelunsa mukaan karjalasta lainattu) *pitempi*, »jonka rinnalla vielä on vanha länsisuomalainen *pidempi*!» — *tk*:n esityksessä otetaan puheeksi myös linnun nimi *kokko* 'kotka' ja mainitaan jo Ojansuun (KAÄ s. 52) viittaneen »sanan selityksessä johto-opillisiin seikkoihin». Mp. Ojansuu palauttaa *kokko*-asun lähtömuotoon **kokkoi* ja jatkaa: »Karj.-aun.:n *kokko* 'kotka' on epäilemättä laina sucmesta.» Mistään johto-opillisista seikoista Ojansuu ei puhu, ellei sellaiseksi olc

laskettava itsestään selvää *oi*-lopun rekonstruktioita (jolla tietenkään ei ole mitään tekemistä sanansisäisen *kk*:n kanssa).

S. 34 todetaan, ettei *tk*:n kehittymistä *kk*:ksi voida kytkeä mihinkään astevaihtelusuhteisiin. Sitä ei liene viime aikoina kukaan yrittänytkaan.

S. 37 on harhauttava referaatti Ruoppilan Äyrämöismurteiden äännehistoriasta (s. 28—44). Selostus saa lukijan luulemaan Ruoppilan sanoneen, että palataalispirantti olisi muinaiskarjalasta jo toisen vuosituhannen alussa kokonaan kadonnut, mutta dentaalispirantti vain »ainakin eräistä asemista». Ruoppila kuitenkin rinnastaa molempien spiranttien katoajan; dentaalispiranttia koskeva maininta »ainakin eräistä asemista» tarkoittaa, että muissa asemissa oli ehkä jo *j* tai *v* (aivan kuten palataalispirantinkin edustuksessa).

S. 46 on esitelty erikseen *lt* ja *rt*-yhitymät. Edellisen yhteydessä otetaan puheeksi myös heikkoasteisen geminaatan lyhentyminen, mutta jälkimmäisen ei. Johdonmukaisuus vaatisi menettelemään kummassakin tapauksessa samoin.

S. 49 tekijä näyttää unohtaneen, että *st* : *ss*-vaihtelua esiintyy eräissä muotoryhmissä myös Laatokan länsirannikon murteissa aina Sortavalaan saakka. Ks. Kettunen, SM III A n:o 64.

S. 60 puhutaan pitkästi *sāpas* : *sāppān*-tyypistä, vaikka se juuri itäisille savolaismurteille on vieras.

S. 65 luetaan Konginkangas alueeseen, jolla ei esiinny yleisgeminaatiota. Ks. Kettunen, SM III A n:o 2.

S. 80 huomautetaan, että itäisissä savolaismurteissa ei tavata »vanhassa kirjasuomessa esiintyvää» verbityyppiä *ahkeroita* 'ahkeroida' (esimerkit Martilta ja Schroderukselta). Mainitsematta on jäänyt, että tämä tyyppi on ominainen paitsi vanhalle (ja osittain melko tuoreellekin) kirjasuomelle myös länsimurteille.

S. 84 luvataan palata *-us*, *-üs*-loppuihin ominaisuudenimiin »yksityiskohdaisesti vokaalien historiassa». S. 283 ne

otetaan kyllä uudelleen puheeksi, mutta esitys on varsin ylimalkainen.

S. 88 on esitetty seuraava kehityssarja: *katkievi* > *katki_eeu* > *katkiou* > *katki_oō*. Tämä ei liene aivan oikea, sillä *e*:n labiaaliuminen on kai tapahtunut *v*:n eikä *u*:n (*u*-loppuisessa diftongissa!) vaikutuksesta. S. 247 tekijä rekonstruoikin: **tulefi* > *tulevi* > *tulovi* > *tulov* > *tulou* > *tulō*.

S. 106 palautetaan sana *keitos* asuun **keitoks*. Kyllä kai varhaiskantasuomalainen sananloppuisen *ks*:n säilyttänyt muoto olisi ollut toisenmoinen sekä konsonantistoltaan että myös (toisen tavun) vokaalistoltaan.

S. 107 käsitellään *ks*-yhitymän esityksessä myös *-us*-loppuisia ominaisuudenimiä, vaikka samasta asiasta on ollut puhe jo suffiksaalisen astevaihtelun yhteydessä (s. 83—84).

S. 120 tekijä asettuu sille kannalle, että itäisissä savolaismurteissa loppu-*k* on absoluuttisessa lopussa säilynyt tai että sitä edustaa laryngaaliklusiili. Esimerkeissä hän kuitenkin »lyhyiden vuoksi» käyttää vain *k*:llista merkintätapaa. Onko laryngaaliklusiili faktinen? Pelkkää teoriointia lienee ainakin *k*:n merkitseminen kautta koko teoksen riivyniliselä *k*:lla. Se on johtanut mm. seuraavanlaiseen riimilliseen epäuskottavuuteen: *vāk, vāk, vāk, tulet tännet tuvan tāk, tiältä suat suappāt* (po. *suappōt*?; vrt. s. 60) (hoku varikselle; s. 125).

S. 126: »— — myös itävätja on loppu-*k*:n edustuksessa erittäin konkreettinen» (pro konservatiivinen?).

S. 129 todetaan, että *k*-loppuun palautuva aktiivin 2. partisippi on levinnyt savolaismurteisiin lännestä tai kehittynyt niissä itsenäisesti. Muita mahdollisuuksia tuskin voitaisiinkaan keksiä.

S. 133—135 on laaja esitys sananloppuiseksi joutuneen *s*:n liudentumisesta. Sama asia otetaan uudelleen puheeksi palatalisaatiota käsittelevässä luvussa, mihin se todella kuuluukin. — Esityksen valtaosa on Kettusen murrenäyteistä poimittujen esimerkkien luetteloa.

S. 142 väitetään, ettei monikon geneetiivijä *maijen*, *puujen* jne. tavata savolaismurteissa (Vermlantia lukuun ottamatta). Kettusen murrekartan (SM III A n:o 78) mukaan tämän tyyпин alueeseen kuuluvat mm. Päijät-Hämeen ja Mikkelin tienoon savolaismurteet.

S. 149 tarkastellaan *hk*-yhtymää aiheettomasti vielä *h*:n yhteydessä, vaikka se on käsitelty perusteellisesti jo *k*:n radikaalisen astevaihtelun esityksessä (s. 30).

S. 156—157 käsitellään järjestyslukujen edustusta (*kolmans*i > *kolomäs*, *kolomais*, *kolomas*) ja tähdennetään lopuksi erityisessä kappaleessa, että »järjestyslukuihin on itäisen ryhmän alueella täydellisesti mukautunut indef.pronomini *mones* ~ *moñneis* ~ *monnēs* (po. *moñnēs*), esim. — —». Huomautus kielii pedantisesta uskollisuudesta koulukieliopin sanaluokkajaolle.

S. 160 referoidaan Rapolan ja Kettusen käsityksiä *sydän*-sanan mm:llisten muotojen kehityksestä. Asiasta ovat viimeksi kirjoittaneet Ravila (FUF XXIV s. 47) ja Posti (FUF XXXI s. 84).

S. 177 käsitellään liudentunutta loppu-*n*:ää. Sen — kuten edellä puheena olleen liudentuneen *s*:nkin — tarkastelu kuuluu yksinomaan palatalisaation esitykseen.

S. 180 luetellaan joukko sanoja, joista konsonantin jälkeinen *j* on kadonnut. Syytä olisi ollut mainita myös kadon edellytykset: edellinen konsonantti on ollut likvida ja *j*:tä on seurannut *i*.

S. 191 väitetään, ettei yleisgeminaatio kuulu »tyypillisimpiin hämäläismurteisiin». Jos tämä väite on oikea, on kai myös uskottava, että esim. Sahalahdella, Kangasalla, Orivedellä, Längelmäellä ja Ruovedellä ei puhuta tyypillistä hämettä.

S. 192 huomautetaan, että palatalis-tumista on »vaikea havaita» *i*:n, *ū*:n, *ū*:n ja *i*, *u*, *ü*-loppuisen diftongin jälkeisessä konsonantissa (s. 279 tekijä tosin kirjoittaa *hiř* 'hiiri'; vrt. Pohjois-Karjalan murreopas s. 47, jossa on mm. *hiilj*, *tuulj*, *hiirj*). Samoin on tietysti laita myös

lyhyen *i*:n jäljessä (*hävis*, *karis* yms.). — Palatalisaatiota käsittelevä luku olisi ehkä saatu selkeämmäksi erottamalla toisistaan regressiivinen ja progressiivinen palatalisaatio.

S. 194: »Palatalisaation [pro palatalisaation] varhaista syntyä osoittaa, että se täydellisenä ilmiönä esiintyy metsäsuomalaisten kielessä.» [Harvennus allekirj:n.]

S. 201 pidetään *jäähtyä*-verbiä alkuaan pitkävokaalisena. Alkuperäinen lyhytvokaalisuus on luultavampi; ks. esim. Suomen kielen etymol. sanakirja s. 133. Ihmetyttävää on muutenkin se varmuus, jota tekijä osoittaa lajitellessaan vastavantyyppisiä sanoja alkuaan lyhytvokaaliin (esim. *rehkiä*, *rohtua*, *rukka*, *hohtaa*, *johtua*) ja alkuaan pitkävokaaliin (mm. *piehtaroida*). Eihän jaon pääperusteena vain liene ollut yleiskielen nykyedustus?

S. 217 on muutamia tietoja pääpainollisen tavun pitkien vokaalien diftongiutumista karjalassa. Tekijän ilmoituksen mukaan Rukajärvellä on *ā* (*mā*) mutta *iä* (*piä*), Paatenessa taas *ō* mutta *iä*. Paatenen murteen suhteet on yksityiskohtaisesti selvittänyt Virtaranta, Satakuntaa ja satakuntalaisia II s. 86—87. Hänen mukaansa Paatenessa on kyllä (*ā* >) *ā*, *ō* mutta samalla myös (*ā* >) *ē*, *ē* (eikä *iä*). Rukajärven murteesta on sekä *ā*- että *ā*-tapauksissa merkitty vain diftongiutuneita muotoja; ks. mts. 118, viite 14.

S. 229 tekijä huomauttaa, että muinaiskarjalassa on ollut »suhteellisen vähän» vatjalaisuuksia. Onko niitä lainkaan ollut?

S. 234 esitellään diftonginreduktiota seuraavasti: »Diftongin alkukomponentin pituus [= pidemmyys?] verrattuna sen jälkikomponenttiin on käsittääkseni murteelle erittäin luonteenomainen piirre, vaikkakaan täydellistä monoftongiutumista, jota Kettusen eräät merkinnät eteläiseltäkin alueelta osoittavat, en ole havainnut. Sen sijaan diftongin reduktiota ei voitane pitää alueella tuntemattomana.» Mikä siellä oikein on tuntematonta? Onhan alkukomponentin pi-

dentyminen jälkikomponentin kustannuksella jo selvää diftonginreduktiota. — Kirjoittaja puhuu muuten johdonmukaisesti diftongin redukoitumisesta (Nyky-suomen sanakirjassa on redusoitua).

S. 244 pidetään Ilomantsin murteessa tapahtunutta kehitystä *moa* > *mua*, *peä* > *piä* rinnakkaisilmionä *i*, *u*, *ü*-loppuisten diftongien redusoitumisen katoamiselle [!]. Miten nämä voivat olla rinnakkaisilmiöitä?

S. 249 on sinänsä tarpeeton ekskurssi Ala-Satakunnan murteeseen: »Antero Varelius on väittänyt joskus Loimaalla kuultavan yks. 3. persoonassa muotoa *küttöö* (po. *kyttöö*) pro *kiitee*, mikä voi viitata verbin *ö*-vartaloisuuteen.» Tekijä viittaa Kettuseen (SM III B s. 279), mutta on ilmeisesti tulkinnut tätä väärin. Kettunen ei mp. lausu, että Varelius olisi »väittänyt» Loimaalla joskus kuultavan muotoa *kyttöö*, vaan toteaa, että Varelius on »väittänyt Loimaalla saakka joskus kuultavan 'itäsuomalaista päätettyä verbin 3. persoonassa', *kyttöö* pro *kytee*». *Kyttöö*-muoto on tietysti Ala-Satakunnan murretta, mutta Vareliuksen siitä tekemä päätelmä on väärä, koska verbi Ala-Satakunnassa todella tavataan *ö*-vartaloisena. Turuselta näyttää muuten jääneen huomaamatta, mitä tästä tutkimushistoriallisesti huvittavasta yksityistapauksesta ovat aikaisemmin kirjoittaneet esim. Niilo Ikola (ASMÄH II s. 46), Kettunen (SM II s. 70 ja Vir. 1932 s. 194), Rapola (Vir. 1932 s. 79) ja Virtaranta (LYSMÄH II s. 486).

S. 253—254 esitellään laajahkosti eräitä suomen kielen johto-opillisia ominaisuuksia, joiden tunteminen on sinänsä hyödyllistä mutta joilla ei ole paljoonkaan tekemistä paikallismurteen monografiassa.

S. 254 arvellaan Terho Itkosen viitaten (Suksisanastoa s. 123—125) takavokaalisen *hiihtaa*-asun (pro *hiihtää*) syntyneen seuraavasti: »Kun murteessa enimmäkseen niistä sanoista, joissa ensi tavun *i*:n jäljessä on *h*, ovat takavokaalisia, esim. *liha*, *piha*, *sihata*^k, lienee tässä tapah-

tunut mukautuminen niihin.» Ajatus on kirjoittajan oma; Itkosen kirjassa ei ole esitetty tällaista hypoteesia.

S. 255 on vokaalisointusuhteiltaan yleiskielen kannasta poikkeavien sanojen joukkoon otettu substantiivi *niitty*, vaikka se myös Pohjois-Karjalan murteissa on *ü*:llinen.

S. 261 on seuraava huomautus: »Ilmeistä on, että samalla kun loppuvokaali palautettiin, myös palatalisaatio heikentyi tai katosi kokonaan, esim. *lohi*, *laji*, *hiki*, *kapi*, *koti*, *kävi*.» Ei kai juuri näissä — *koti*- ja ehkä myös *lohi*-sanaa lukuun ottamatta — ole palatalisaatiota koskaan ollutkaan.

S. 265 todetaan Pohjois-Karjalan murteissa tavattavan *eye*-nomineista sekä *ē*:llistä (*saitēn*) että *ī*:llistä (*saitin*) tyyppiä. Näiden väliasteeksi tekijä syystä olettaa *ie*-diftongillisia muotoja. Etsiesään tälle kehitykselle kiinnekohtia hän jatkaa (s. 265—266): »Tätä (*ie*:llistä) edustusta tavataan nykyiselläänkin eri puolilla itämurteita ja niiden reuna-alueita, esim. Joutseno *hautien*, Taipalsaari *uamupuhkien*, Savitaipale *närien*, vieläpä kaakkoishämäläisissä murteissa: Nastola *koittieks*, *vättiet*, Heinola *satiel*, *mielennoutieks*, Koski Asikkala *puhien*.» Tällainen rinnastus on erheellinen: Turusen luettelemissa pitäjissä on kysymys yleisestä diftongiutumuksesta, johon ovat ottaneet osaa asianomaisten murteiden kaikki pitkät *e*:t syntyperästään ja tavu- asemastaan riippumatta.

S. 267 tekijä huomauttaa eräissä kaakkoismurteissa tavattavan diftongiutumista *h:n* katotapauksissa (esim. *pannaan* 'pannaan', *rihie* 'riiheen') ja preesensin yks. 3. persoonan muodoissa (*näiitteä*, *herkijää*). Vastaavaa edustusta hän on näkevinään myös muutamissa Kaakkois-Hämeen murteissa ja »Luoteis-Hämeessä Jämsän suunnalla». Vastaavuus on koko lailla kyseenalaista: kaakkoismurteissa diftongiutuminen koskee kaikkia pitkiä väljiä ja puoliväljiä vokaaleja, kun taas Kaakkois-Hämeen murteissa ovat diftongiutuneet vain *ä*, *ē*, *ō* ja *ö* (mutta

ei *ā*) ja päijäthämäläisessä (ei »luoteis-hämäläisessä») Jämsän murteessa diftongiutuminen rajoittuu yks. 3. persoonan *ā*:han ja *ā*:hän (*ottoa, eleä*; sen sijaan *lukī* 'lukee', *kahtū* 'katsoo', *riipū* 'rypee'); *h*:n katotapauksissa on pitkä vokaali: *pannān, rihēn*.

S. 270 luetellaan *e-a* ja *e-ä* -yhtymien esityksessä tarpeettomasti myös *-ede-*verbejä.

S. 280 mainitaan jälkitavujen *e*-loppuisia vokaaliyhtymiä esiteltäessä illatiivin ja passiivin imperfektin muodot (*koittin, annettin*). Näissä ei *h*:n kadotessa liene enää ollut *e*:tä.

S. 281 on *-hinen*-loppuisista adjektiivijohdoksista mm. esimerkki *keuhkotautiisi ruoži*. Se kuuluu samanlaisten vokaalien yhtymiin (eikä *i*-loppuisiin erilaisten vokaalien).

S. 283 tarkastellaan *-ūs, -ūs*-loppuisia ominaisuudennimiä (*hullūs, kurjūs, külümūs, vanahūs*) *-u, -ü*-loppuisten vokaaliyhtymien esityksessä.

S. 292 on painottoman tavun diftongien esittelyssä omistettu erillinen luku sivupainollisen tavun *ei*-diftongille (*e*-vartaloisten verbien konditionaalimuodoissa).

S. 311 samastetaan Luoteis-Laatokan murrepiiri ja Sortavalan tienoon murteet. Vrt. Ruoppila, Etelä-Karjalan murreopas s. 13 ja 14.

S. 320 on korjausten luettelossa »Sortavalan-Parikkalan tienoiden» muoto *joan* (s. 21, rivi 23) vaihdettu asuun *juon* ('joen?'). Juuri se on tällä alueella tuntematon (pro *join, joven*).

4.

Varsinaista äännehistoriallista teorianmuodostusta Turusella on omasta takaa niukanlaisesti. Hän näyttää sen sijaan kernaasti referoivan toisten tutkijain ajatuksia. Tämä ei yleensä tapahdu kritiikin vuoksi, vaan tarkoituksena on selostaa erilaisia näkemyksiä. Lukijaa tällainen menettely jonkin verran kiusaa: läheskään aina ei voi päästä selville, mille kannalle kirjoittaja itse asettuu. Niissä

kohdin taas, missä tekijä pyrkii itsenäisiin teoreettisiin kehitelmiin, hänen esityksensä usein on sen verran sekavaa ja vaikeaa seurata, että arvostelija jo siitä syystä tuntee halua laskea aseensa. Esimerkkeinä mainittakoon vain palataalispirantin edustusta koskeva jakso s. 14—25, yksikön 3. persoonan imperatiivin esittely s. 53—56, supistumaverbien edustuksen pohdinta s. 86—89, *kümme, vimme, rümme*-tyypin tarkastelu s. 158—160, yleisgeminaatiota koskeva luku s. 187—190, pitkävokaalisen *hiihtaa, haahmo, juohde, viihtyä*-tyypin arviointi s. 200—201. — Muutamat hänen pohdintansa sentään antavat enemmänkin keskustelun aihetta.

S. 14— käsitellään laajasti palataalispirantin kadottua syntyneiden vokaalikombinaatioiden erilaista kehitystä kaakois- ja savolaismurteissa. Kaakkoismurteiden suhteen Turunen asettuu varauksettomasti Rapolan ns. kontaminaatio-teorian kannalle ja koettaa löytää sille tukea vanhoista asiakirjamerkinnöistä. Hän kiinnittää (s. 20—21) erityistä huomiota siihen, että Savon tuomiokirjoissa muoto *mäen* on kirjoitettu paitsi *mäen* myös *meen*, minkä hän kutakuinkin mieli- valtaisesti tulkitsee pitkävokaalista *mään*-asua tarkoittavaksi. Näin hauraan todisteen varaan rakennetaan seuraavanlainen oletus: »Kun savolaisalueilla on täten samanaikaisesti esiintynyt sekä assimiloitunut pitkävokaalinen *mään* että *äe*-kombinaation sisältänyt *mäen* muoto, mahdollisuudet juuri sellaiseen kontaminaatioon, jonka Rapola on olettanut *mää-en*-tyypin muodostumiseksi, ovat olleet olemassa.» Koko pohdinta on hyödytöntä, koska tämä kehitys ei ole missään savolaisalueella toteutunut.

S. 24 (ja 212) on *maata*-verbin konsonanttivartaloisten muotojen poikkeukselliselle diftongiutumiselle annettu seuraava selitys: »Sana *moatak* ~ *muatak* esiintyy ehkä yleisimmin adverbiluonteisena sanonnassa *männäm_muatak*, esim. *mäm_muatak*, jolloin se jo on irronneena paradigmaattisesta käytöstänsä.» Jos tä-

mä adverbien luonteinen infinitiivi todella olisi tajuttu *maata*-verbin paradigmaan kuulumattomaksi, niin miten se olisi saattanut tartuttaakaan diftonginsa varsinaiisiin paradigmatyyppeihin? Diftongiumistumistensa lienee voinut joskus läpäistä sellaisissakin sanoissa, joissa rinnalla on ollut paradigmaan kuuluva vahva-asteinen muoto. Edellytyksenä on tällöin kuitenkin sanan suuri käyttötaajuus, jonka turvin näin syntynyt »epäsäännöllinenkin» taivutus voi säilyä. Vrt. *niän* 'näen'. Valaiseva tässä suhteessa on myös *puota* 'pudota' (-*udo*-yhtymään muuten vastaa -*uvo*-).

S. 26: »Alkuperäisen *ū:n*, *ū:n* jälkeisen asemaan *vv* on muodostunut todennäköisesti jo spirantin kadon yhteydessä.» Tästä ei käy ilmi, tarkoittaako tekijä, että $\gamma > vv$ (tämä ei tunnu luontealta), vai sitä, että spirantti on täysin kadonnut ja välillä on ollut ohimenevä hiatuksellinen vaihe. Jos jälkimmäistä on tarkoitettu, mistä voidaan päätellä hiatusvaihe niin lyhyeksi, että *vv:n* tosiaan voidaan olettaa muodostuneen jo $\gamma:n$ kadon »yhteydessä»?

S. 33 selitetään komparatiivin *pitempi* vahva-asteinen *t* ominaisuudennimestä *piittä[s]* -*ven* yleistyneeksi. (Lähtökohtana ei tietenkään voi olla tämä murremuoto!) Jos yleistymiselle välttämättä halutaan etsiä lähtökohtaa, eikö siksi luontevammin sopisi esim. verbi *pitenee*? Varminta olisi kai ollut tyytyä toteamaan yleistyksen tapahtuminen ja viitata sellaisiin rinnakkaisuuksiin kuin *etä* : *etempänä*, *pika* : *pikempi*, *liki* : *likempi*.

S. 64 tekijä käsitellessään liitepartikkelin *-kin* murre-edustusta ottaa puheeksi muodot, joissa alkuperäistä *-*γik*-liitettä edustaa *-ik*. Hän päättelee, että äänneallisia olisivat vain muodot, »joissa suffiksi on seurannut säilynyttä loppu-*i:tä*», esim. **ottiyik > ottik*, Nurmeksen *pannik* 'panikin' (vrt. saman murteen liitteettömään muotoon *pani*). Sen sijaan eteläisellä alueella (missä »loppu-*i* on useiden yksinäiskonsonanttien jäljestä kadonnut») tavattava tyyppi *pannik*, *ollik* (po-

ollik) olisi *ottik*-tyyppisten muotojen analogiaa. Miksei yhtä hyvin äänneallinen sekini? Siinä vaiheessa, jolloin loppu-*i* katosi, edusti varhaista **oliyik*-tyyppiä varmaan **olik*. Nykymurteen muoto on sen säännöllinen jatkaja; eihän loppuheitto olisi tällaiseen tapaukseen voinut ulottuakaan.

Hiukan myöhemmin (s. 64–65) teki- ja Kettuseen ja Rapolaan nojautuen arvelee, että loppukonsonantin kertautuma + *ik* olisi juuri *pannik*, *ollik*-tyyppisistä muodoista levinnyt muihinkin konsonantinjalkeisiin asemiin, esim. *kirvessik*, *nüttik*, *meijännik*. Hänen olisi kuitenkin pitänyt havaita, että hänen oma esimerkkiaineistonsa puhuu tätä houkuttelevan näköistä selitystä vastaan. Turusen murrealueella *pannik*, *ollik*-tyyppisissä muodoissa esiintyvä geminaatta on nimittäin lyhytalkuinen (fonologisesti yksinäiskonsonantin veroinen), kun sen sijaan *kirvessik*, *nüttik*, *meijännik*-tapauksissa — jos tekijän merkintä on oikea — esiintyy vain täyttä (fonologista) geminaattaa.

Oudoksuttava on myös Turusen lyhytvokaalilelle tyypille *meijännip_pöeka* (po. *mèi-*), *toinniv_vikkaus* (po. *töinniv_vikkäus*) antama selitys (s. 65). Lyhyt *i* olisi hänen mukaansa syntynyt »ulkopuolisesta vaikutuksesta», jota hän otaksuu olleen peräti kolmenlaista: venäjän *i*-partikkelin vaikutus (vrt. karj. Ilo *pojät i lähettih*), yleiskielen [!] ja pohjoisten naapurimurteiden vaikutus. Tekijältä on jäänyt huomaamatta, että tällaisia muotoja esiintyy pitkä-*i*:llisten ohella niinkin kaukana lännessä kuin Keski-Suomen savolaismurteissa saakka. Syy-päänä on tuskin yksikään hänen nimeämistään kolmesta tekijästä.

S. 86 tekijä arvelee **aida* ~ **äidä* ja **ada* ~ **ädä*-verbien välisen eron täydellisesti tasoittuneen jo muinaiskarjalassa. Tämä tuskin on mahdollista, sillä äyrämoismurteissa on yleistetty *i*:llinen tyyppi *makajä*, *lepäjä*, mm. savolaismurteissa taas *i:tön makkō t. makoövä t. leppē t. lepevüä t. lepejjä* (jonka *j* ei tässä todista mitään). Ks. Ruoppila, *ÄMÄ* s. 68.

S. 114—115 on uusi teoria savolaismurteiden *ts*:ää edustavan *ht*:n synnystä: *ht*:tä on edeltänyt *θθ*, joka on tarttunut muinaiskarjalaan jo Laatokan länsirannikon oletetusta länsisuomalaiskeskuksesta. Ajatus on perin hypoteettinen. Otaksutulla länsisuomalaisella siirtokunnalla ei ensinnäkään ole — yrityksistä huolimatta — voitu osoittaa olleen minkäänlaista kielellistä vaikutusta muinaiskarjalaan. Olisi sitä paitsi ihmeellinen sattuma, jos juuri — ja vain — savolaisten esi-isät olisivat omaksuneet puheeseensa tämän erikoispiirteen. Eihän kirjoittaja sentään kuvittele, että Laatokan rantamurteissa nykyisin tavattava *ht* (: *ht*) -edustus on muinaiskarjalan välitöntä jatkoa. Sittenhän *ht*:tä pitäisi lähteä etsiskelemään Tveristä ja Novgorodista. Teorioita luotaessa ei toki voida ummistaa silmiä asutushistoriallisilta toiseikoilta.

S. 127 pohdiskellaan syytä savolaismurteiden loppu-*k*:n edustuksen konservatiivisuuteen: »Se taas, että sama loppu-*k* toisaalla, esim. juuri itäisessä ryhmässä ja pohjoissavolaisissa murteissa, on säilynyt tai on lausefoneettisissa yhteyksissä muuten selväpiirteisesti edustuneena, vieläpä on eräissä tapauksissa yleistynyt alk. vokaaliloppuisiin muotoihin, voinee ainakin osaltaan selittyä löyhästä artikulaatiosta ja sen vaikutuksesta lausepainoon.» Ajatus on kai jäänyt kirjoittajalleen hämäräksi: miten artikulaation höllyys voisi sellaiseen seikkaan vaikuttaa? Savolaismurteissa artikulaatio ei sitä paitsi liene sen höllempää kuin kaakkois- ja itäkarjalaismurteissakaan, joista loppu-*k* on kadonnut jäljettämiin.

S. 187 on yleisgemaation esitykseen liitetty seuraava täydentävä huomautus: »Itäisen ryhmän pohjoisella alueella gemaatio on jossakin määrin voimakkaampaa kuin eteläisellä alueella, vaikkei eroa tämän teoksen merkinnässä ole osoitettu.» Merkitsemistavan saisi kuskakin murteessa ratkaista vain se, onko

gemaation tietä syntynyt gemaattasarja langennut yhteen alkuperäisen gemaattasarjan kanssa vai ei. Tähän perusluonteeseen kysymykseen tekijä kuitenkin varoo kajoamasta.

S. 187—188 on epäonnistunut yritys kytkeä yleisgemaation synty tavunkeston ns. asteitukseen (»Abstufung»), jota Eduard Sievers on käsitellyt Grundzüge der Phonetik -teoksessaan (4. p., s. 237—241). Käsitittäkseni Turunen ei ole tulkinnut Sieversin ajatuksenkulkua oikein. Kenties hän on tässä käyttänytkin vain sitä lyhyttä referaattia, jonka Sadeniemi esittää teoksessaan Metriikkamme perusteet — tosin aivan muuhun tarkoitukseen kuin Turunen sitä koettaa soveltaa. Turuselta on jäänyt huomaamatta esim. Sieversin seuraavasti muotoilema teesi: »Sprechakte, die an äusserem Umfang, d. h. eben an Silbenzahl, nicht zu verschieden sind, werden gern mit gleicher oder doch annähernd gleicher Dauer gesprochen — —» (mts. 240—241). Eikö tämän perusteella gemaatiota sopisi odottaa jopa pikemmin nominatiivissa *tupa* kuin illatiivissa *tupän*? Juuri tällainen kehityshän olisi toteuttanut Sieversin mainitseman pyrkimyksen puhetahtien samanpituisuuteen, kun sitä vastoin kehitys *tupän* > *tuppän* on loitontanut puhetahtityyppien *tupa* ja *tupän* kestoja entises-täänkin.

Kirjoittajaa itseäänkään tämä gemaatioteoria ei liene täysin tyydyttänyt, koska hän etsii gemaatiolle myös muita syitä: »Erityisesti savolaismurteiden artikulaation höllyys, joka ilmenee mm. diftongien ääntämisessä, on vaikuttanut myös geminotumiseen» (s. 189). Yleensä kai on tapana päinvastoin ajatella, että foneettisen sysäyksen gemaatiolle on antanut painollisen vokaalin voimakas liittymä seuraavan pitkävokaalisen painottoman tavun alkukonsonantiin. Juuri tähän seikkaan kirjoittaja on hetkeä aikaisemmin viitannutkin! Jos hänen ajatuksensa artikulaation höllyyden vaikutuksesta olisi oikea, olisi kai

etsittävä vastausta mm. seuraaviin kysymyksiin: Miten on ymmärrettävissä lujartikulaatioisissa lounaismurteisamme esiintyvä geminaatio? Miksi geminaatiota ei esiinny hölläilyttymäisissä itäkarjalaismurteissa?

S. 190 tekijä käsitellessään kokoavasti erikoisgeminaatiotapauksia huomauttaa merkinneensä johdonmukaisesti lyhyt-alkuisen geminaatan, koska »tavujako on siten saatu selvästi osoitetuksi». Muualla teoksessaan hän merkitsee samoihin tapauksiin milloin puolipitkän yksinäiskonsonantin, milloin lyhyt-alkuisen geminaatan. Lukijalle jää epäselväksi, onko tällöin kyseessä todellinen vai luuloteltu ero. Kyllä kai tarve tavujaon osoittamiseen on kaikkialla teoksessa sama. Tekijän argumentti ei muutenkaan tunnu sitovalta. Eikö fonologiselta kannalta olisi päinvastoin oikein tavuttaa *siö jmmän*, *vai jnnö*, *üksi jmmän* jne.?

S. 201 selvitetään l. tavun vokaalin pidentymistä *h:n* edellä seuraavasti: »— — kun spirantin kadon jälkeen muotojen **hohtök*, **rohtük*, **rehkik* toinen tavu äännelaillisesti kehittyi pitkävokaaliseksi, tavujenkeskeisen tasapainotilan saavuttamiseksi ensimmäisen tavun vokaali määrätapauksissa pidentyi: *höhtök*, *röhtük*, *rehkik*.» Ajatus ei tunnu uskottavalta. Pari huomautusta: Isisiko pitkävokaalisen 2. tavun sisältävillä muodoilla todella ollut sellainen vaikutus muihin taivutusmuotoihin, että niihin syntynyt l. tavun pitkä vokaali olisi yleistynyt kautta paradigman? Entä miten selittyisi se, että l. tavun vokaali esim. *ruohtua*-sanassa on pitkä niissäkin savolaismurteissa, joissa 2. tavun *u-a*-yhtymä ei ole monoftongiutunut? Preensin 3. persoonan vaikutuksesta kenties? — Tekijä on jälleen huomannut teoriansa kestättömyyden, koska hän lopuksi turvautuu todelliseen hätäratkaisuun: »Vokaalien piteneminen on voinut tapahtua niiden sanojen analogian [!] vaikutuksesta, jotka alun alkaenkin ovat itämurteisamme olleet pitkävokaalisia tai diftongillisina

pitkään vokaaliin palautuvia, esim. *rähi*: *rähtä*, *rähi*: *rähta*, *jeähtük*: *jeähün* — —.»

S. 202 vilahtaa löyhä artikulaatio jälleen selityspusteena: tekijä arvelee *hän*-sanan vokaalin pidentyneen »pronomiinin usein esiintyessä painottomana murteiden löyhän artikulaation vaikutuksesta». Painottomassa asemassa vokaali tavallisesti lyhenee. Miten muuten selityisi se, että lujasti artikuloivat lounais-suomalaiset ääntävät *mē* 'me', *tē* 'te', *hē* 'he' juuri painollisissa asemissa, painottomissa sen sijaan *me*, *te*, *he*?

S. 211: Savolaismurteille tyypillisen kehityksen *kä-en* > *käin*, *ho-en* > *hoin*, *ha-on* > *haun*, *nä-ön* > *näin* katsotaan senkin johtuvan »itäisille murteillemme ominaisesta höllästä liittymästä». Tarvinneko tässä olla kysymys muusta kuin pyrkimyksestä liittää nämä verraten harvalukuiset vokaaliyhtymätapaukset murteessa jo aikaisemmin olleeseen, foneettisesti läheiseen ja runsastapauksiin diftongisarjaan?

S. 212 selitetään diftongiutunut *niän*-tyyppi seuraavasti: *jän*: *jään* = *nän*: *x*, josta *x* = *niän*. Yksinkertaisempaa olisi ajatella pikapuhemuotoa *nän*, josta edelleen diftongiutunut *niän*; vrt. *muata^k*. Tekijän merkittävä viittaus »vrt. myös *jiähän*, *nähhän*» hänen ajatustaan tuskin pystyy tukemaan.

S. 213 esitetään yllättävä teoria, jonka mukaan spirantin kadon johdosta syntyneet *oa* ja *ea*-diftongit (esim. *sota*: *soan*, *vetä*:- *veän*) olisivat ehkä olleet pitkän *a:n* ja *ä:n* diftongiutumisen »alkusysäyksenä». Olisi luullut tekijää ajatteluttavan esim. sellaisen seikan, että diftongillinen tyyppi *soan* on ominainen vain savolaismurteille (eikä kaikille niillekään), kun sen sijaan kaakkoismurteissa ja karjala-aunuksessa (ja osaksi savossakin) sanotaan *sovan*. Jos pitkän *a:n* diftongiutumisen tosiaan olisi saanut sysäyksen jo niihin aikoihin diftongillisesta *soan*-ääntämyksestä, niin mikä diftongin olisi myöhemmin hajottanut juuri tästä sysäyksen antaneesta tapauksesta? Ajatuksen kehittäely päättyy tarpeettomaan huomautuk-

seen: »Samalla näyttää selviävän kysymys diftongin aikaisemmasta luonteesta: alkukomponentteina ovat varhaisemmassa vaiheessa voineet esiintyä vain *o-* ja *e-*vokaalit ja vasta myöhemmässä vaiheessa on tultu esim. koko itäisen ryhmän keski- ja etelämurteille nykyisin tunnusomaiseen *ua-* ja *iä-*diftongiin, esim. *kuasa* 'kodassa', *suassa* 'sodassa', *viän* 'vedän'.» Kukaan ei liene muunlaista kehitystä ajatellutkaan.

S. 221 tekijä katsoo ensi tavun vokaaliston kahtalaisuuden dubletissa *küvvin* ~ *küjjin* syntyneen erilaisen siirtymä-äänteen (*v* ~ *j*) vaikutuksesta. Miten sitten siirtymä-äänteen kahtalaisuus olisi syntynyt? En usko genetiiviä *küjjin* mahdolliseksi ilman nominatiivia *küiti*, enempää kuin *küvvin* on mahdollinen ilman nominatiivia *küti*.

S. 238—239 kiinnitetään huomiota siihen, että Tarkiaisen mukaan Juvan murteessa diftongit *ei* ja *ou* ovat kaikissa asemissa samoin kuin diftongit *ai*, *oi*, *äi*, *öi*, *au*, *eu* ja *äu* jälkikomponenttinsa kanssa homorgaanisen puolivokaalin edellä redusoitumattomia. (Viimeksi mainitusta tapausryhmästä on kaksi muutakin tietoa.) Tekijä pitää tällaista redusoitumismilmiön rajoitusta »alkuaan varsin merkitevävä» erikoispiirteenä», joka myöhemmin olisi useimmista savolaismurteista kadonnut. Ilmeisesti Tarkiaisen tiedonannon varaan on rakennettu liian paljon. Tarkiaisen käsitys *ei* ja *ou*-diftongien redusoitumattomuudesta on kenties syntynyt siten, että hänen transkriptiojärjestelmässään, joka ei tuntenut mitään merkkejä *i:n* ja *e:n* resp. *u:n* ja *o:n* väliasteille, ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin merkitä joko *ei*, *ou* tai *ee*, *oo*. Jälkimmäinen merkintä oli tietysti pakko hylätä, koska se olisi tehnyt diftongeista monoftongeja. — S. 242 Turunen muuten tekee kestävämpiä lisäpäätelmiä juuri *ei-* ja *ou-*diftongien erikoisluonteen nojalla.

S. 243 arvellaan supistumadiftongien muodostumista peräti redusoitumismilmiön lähtökohdaksi. Näin ollen ei olisi-

kaan syytä olettaa kehitystä **keðon* > *ke_øn* > *keun* > *keon* (ts. *kèun* ~ *kèon*), vaan ainoastaan **keðon* > *keon* (josta suoraan *kèon* ~ *kèun*). Ajatukselle on vaikea keksiä uskottavia perusteluita. Tekijä muuten väittää, että redusoituminen on Pohjois-Karjalassa erittäin heikkoa (s. 233) ja että se on alueen eteläosissa häviämään päin (s. 244). Omat havaintoni antavat kehityksen suunnasta päinvastaisen kuvan: ilmiö on voimistumassa ja uhkaa levittäytyä Pohjois-Karjalan eteläisiin naapurimurteisiin. Kokonaan eri asia on, että itä-savolaisissa murteissa diftongien jälkikomponentti ei näytä sanottavasti väljentyneen.

S. 249 *u:*lliselle partisiippimuodolle *tulvana* 'tulevana' annetaan selitys: »Muodon syntyyvät ovat ilmeisesti vaikutaneet saman verbin imperatiivit, esim. *tulukän*, *tulukē*, joissa on švaa-äänne.» Sen, että tästä ei suinkaan ole kysymys, osoittaa mm. Luoteis-Laatokan murteille ominainen asu *tulvan(a)*.

Samalla sivulla kirjoittaja katsoo Agricolan muotojen *tulee*, *tekee* osoittavan labiaalistumisen vanhuutta savolaismurteiden muodoissa *tu(ĭ)lō*, *te(k)kō*. Selityksenä on seuraavanlainen jälkikaneetti: »Näillä muodoilla on todistusvoimaa kuitenkin vain siinä tapauksessa, että *e:n* jälkeinen *v*, joka on ollut labiaalistumisen edellytyksenä, on varsinaisilla labiaalistumisalueilla vokaaliutunut samanaikaisesti kuin niissä murteissa, joihin Agricolan muodot perustuvat.» Siinäpä se.

S. 256 tehdään »höllästä ääntämyksestä» jälleen selityspenuste. Tekijän mukaan se olisi aiheuttanut mm. *i:n* sisäheiton *s:n* jäljellä sellaisissa tapauksissa kuin *vaška*, *luška*, *ensmäenen* (po. *ensmäenen*). Adekvaatimpia ratkaisumahdollisuuksia on esittänyt jo Rapola kirjoituksessaan »Kappale suomen kielen vokaalien historiaa» (Virittäjä 1927 s. 29—).

S. 280 tekijä pohtii, miksi *u-e*, *ü-e*-yhtymän komponentit ovat säilyneet muuttumattomina tyypeissä *oluven*, *lühüven*,

kun jälkitavujen *e*-loppuisissa yhtymissä yleensä on päädytty diftongiin tai pitkään vokaaliin. Hänen ratkaisunaan on pelkkä näennäisselitys: »Tällaisen edustuksen aiheuttajana on ilmeisesti vartalon loppu *-u, -ü*, jonka jälkeinen *v* on estänyt tavujen yhtymistä.»

S. 299 selitetään osassa savolaismurteita tavattava švaääntämys *külömä, silemä* (pro *külümä, silimä*) siten, että švaan laatu näissä tapauksissa onkin määräytynyt, ei ensi tavun vokaalin mukaan vaan »2. tavun vokaaliin nojautuen äänilinten valmistautuessa sen tuottoon». Miten tekijä selittäisi sellaiset samoissa murteissa tavattavat muodot kuin *külömüs, hulopijo, silemives, silekki* jne.? Turunen näyttää tukeutuvan tässä kysymyksessä Sovijärven tutkimukseen Foneettisia havaintoja Tornionjoen ja Pohjanmaan murteiden švaavokaaleista (VK XC ss. 22—23). Sovijärvi tarkastelee kuitenkin vain Lapuan murteen suhteita, joihin kuvatonlainen selitys sopineekin.

S. 300 on seuraava passus: »Eräissä tapauksissa švaäänne on lähentänyt mm. astevaihtelun johdosta vartaloltaan erilaisiksi kehittyneitä paradigman muotoja, esim. *jalaka : jalan, näläkä : nälän, hülükü : hülün* — —, mutta on myös tapauksia, joissa vastaavaa etua ei ole saavutettu ja joissa kehitys perustuu ainoastaan sen edellytyksenä oleviin äännteellisiin ominaisuuksiin, esim. *janahus : janhuksen, veleho : velehon*.» Tästä saa sen käsityksen, että švaavokaalin kehittyminen esim. sanassa *jalaka* perustuu muuhunkin kuin »sen edellytyksenä oleviin äännteellisiin ominaisuuksiin» mutta sanassa *janahus* vain niihin.

Samalla sivulla tekijä mainitsee vanhoista Savon asiakirjoista sellaisia muotoja kuin Lahana, vehemas, Vahaffua ja toteaa niistä: »Kun missään näistä sanoista ei nykyisellään savolaismurteissa tavata švaata, muotojen ääntämyksenmukaisuutta on vaikea pitää todennäköisenä.» Epäjohdonmukaiselta vaikuttaa

hänen jatkonsa: »Vanhojen asiakirjamerkintöjen mukaan sen sijaan länsisuomalaisilla murrealueilla on mainittuja muotoja esiintynyt.» Yhtä hyvinhän näidenkin »ääntämyksenmukaisuutta» voidaan pitää epätodennäköisenä, koska myöskään länsimurteissa (pohjalaismurteita lukuun ottamatta) ei näissä tapauksissa ole švaata. Ratkaisussaan Turunen nojaa Ojansuuhun (Äännehist. lisiä s. 61—65). Häneltä on kuitenkin jäänyt huomaamatta, että Penttilä on jo Viritäjässä 1926 (s. 139—140) osoittanut Ojansuun ajatuksen länsimurteiden kadonneesta švaavokaalista perusteettomaksi.

S. 306—308 on yleiskatsaus Pohjois-Karjalan kantaväestön oletettuun murteeseen. Ajatus tällaisen luvun sijoittamisesta teoksen loppuun vaikuttaa sinänsä onnistuneelta, mutta lukijassa herää kysymys, miksi karjalaisperuisiksi todettuja piirteitä on varsinaisessa äännehistoriallisessa osassa tarkasteltu vain ohimennen, jos lainkaan (esim. *henki : henken, rinjeli, kota : kovassa, keto : kevossa, lato : lavossa, maku : mavussa, vasikalla pro vasikalle, hourehuksis, kakla* jne.). Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, ettei tekijä ole pyrkinytkään vanhan karjalaisaineksen perinpohjaiseen seulontaan, vaan hän on useimmiten tyytynyt nykymurteen yleisedustuksen kuvaamiseen. Kokonaan mainitsematta häneltä ovat jääneet esim. sellaiset kiintoisat relikti-ilmiot kuin Pohjois-Karjalan alueella säilynyt sana *kases*, joka viitanee väistyneeseen *sk : s*-suhteeseen (vrt. Terho Itkonen, Keski-Suomi V s. 213—), ja sikäläinen verbi *potalttaa*, joka puolestaan kuvastellee aikaisempaa *tk*:in astevaihtelua, samoin kuin se, että *i-a, i-ä* ja *u-a, ü-ä* -yhtymien nykyedustuksessa saattaisi hyvinkin uumoilla geneettistä yhteyttä itäsavolaisten murteiden ja karjalan välillä. Uskoisin, että tällaisia piirteitä olisi aineistoon huolellisesti perehtymällä voinut löytää lisääkin — niin tarkoin ei karjalainen pohjaedustus sentään liene nykymurteesta väistynyt. — Murremaantieteellisten nä-

kökohtien huomiotta jättäminen ilmenee myös siinä, että tekijältä ei ole sannottavasti liennyt aikaa savolais- ja karjalaismurteiden parhaillaan käynnissä olevan vaihtumisprosessin tarkkailuun, vaikka hänellä siihen nimenomaan Ilomantsissa olisi ollut ainoalaatuinen tilaisuus. Siitä, millaisia kielellisiä erikoisuuksia tämänhetkinen situaatio juuri näillä seuduilla voi synnyttää, on Nirvi antanut mainion vihjeen Virittäjässä 1950 (s. 248—249 alaviite).

5.

Turuselle on kuten tunnettua ominaista joustava ja maltillinen esitystapa. Polemiikkaa hän pyrkii kaikin tavoin kaihtamaan. Tästä sinänsä positiivisesta piirteestä ei nähdäkseni ole koitunut teoksen tyylille yksinomaan etua: eri tutkijain käsityksiä liioitellun tasapuolisesti referoitaessa esitys käy helposti pitkäveitiseksi, varsinkin kun siinä on vähän itenäisiä kannanottoja — seikka, josta olen jo edellä huomauttanut. — Vastoin ennako-odotuksia Turusen kirja ei kieliasultaankaan ole aivan rikkeetön. Pari esimerkkiä: S. 164 on »ilmiön leveneminen» pro leviäminen. S. 187 on korrelaattivirhe: »Yleisgemmaation alue, joka ilmenee Kettusen murrekartasta SM III A 2, on laaja, mutta samalla hajanainen. Se esiintyy koko itäsuomalaisella kielialueella — —.» S. 320 on korjausten luettelossa yksiköllinen predikatiiviadverbialli (s. 199, rivi 14) suotta muutettu monikolliseksi (vrt. Sadeniemi, Virittäjä 1938 s. 513). Ikävän vaikutuksen tekee myös tekstissä esiintyvä latinan *ibidem*-sanana väärä käyttö, esim. s. 35, 192 (po. *idem*; tarkoitetaan näet merkityksen samuutta).

Teoksessa on runsaasti hyvinkin laajoja viitteitä. Niiden tarpeellisuutta sopinee kuitenkin epäillä. Esimerkiksi riittää yksi ainoa. S. 285 on (sivupainollisen tavun diftongien esityksessä) seuraava

-inen-loppuisia johdoksia koskeva nootti: »Näistä johdannaisista ks. tarkemmin Hakulinen, SKRK I ss. 130, 133—135, 137—138, 142, 145—147, 148—149, 157, 159—160, 178—179, 182, 186, 192—193, 197.» Tällä ei liene merkitystä murremonografiassa. Tulkeen vielä todetuksi, että mainituista sivunumeroista ovat asiaan kuulumattomia 142 ja 148—149, kun taas sivut 128 (tyyppi *son-tiainen*), 144 (*vaivalloinen*; *etumainen*) ja 160—161 (*valkeuinen*) ovat jääneet huomaamatta. — Kirjan ulkonainen puoli ei täytä kovin korkeita vaatimuksia. Painovirheitä on runsaasti, esim. yhdeltä sivulta (s. 35) puuttuu toistakymmentä vokaalin puolipituuden merkkiä. Myös venäläisten originaalien kirjoitusasuissa on satunut useita erehdyksiä. Lukija ei lisäksi voi olla panematta merkille, että lausefoneettista kaarta on transkriptiossa viljely vanhanaikaiseen tapaan ylettömän runsaasti (joskaan ei johdonmukaisesti) ja että yhdysmerkin käytössä esiintyy epätasällisuutta (esim. s. 21 on samassa virkkeessä »*äe*-kombinaation sisältänyt *mäen* muoto» ja »*mä_{en}*-tyypin»). Kirjapainon kirjakkeet ovat usein heikkolaituisia (esim. puolipitkät *t, p, n, m*, vajaa-lyhyt *k, l, r*, pitkä *ä, ö, ü*, etinen *a, o*, tavunrajan merkki jne.). Todettakoon lopuksi, että teoksessa ei ole ainoatakaan esitystä havainnollistavaa karttaa.

Itäisten savolaismurteiden äännehistoria on vuosikausia vaatineen työn tulos. Se näyttää kuitenkin jääneen lopulista viimeistelyä vaille. Tämä käy ymmärrettäväksi, kun muistetaan, että kirja on syntynyt pätevyöitymisajan kiiressä ja paineessa. Arviointaja tekevän on syytä ottaa huomioon myös se, että apulaisprofessori Turusella on ollut tutkittavanaan maantieteellisesti laajempi alue kuin yhdelläkään häntä edeltäneellä äännehistorioitsijalla ja että hän on joutunut keräämään tutkimuksensa materiaalin ja laatimaan sen käsikirjoituksen uuvuttavan koulutyön ohessa. Tältä kannalta tarkastellen hänen suori-

tuksensa on kunnioitusta herättävä. Valitettavasti meidän on nyt pakko tyytyä vain arvailemaan, millainen hänen teoksestaan olisi tullut, jos sitä olisi voitu riittävän kauan kypsytellä. Ensimmäisenä

laajasuuntaisena savolaismurteita käsittelevänä monografiana Itäisten savolaismurteiden äännehistoria on joka tapauksessa merkittävä lisä tieteelliseen kirjallisuuteemme.

HEIKKI LESKINEN